

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора філософських наук,
доцента Владиченко Лариси Дмитрівни на дисертаційне дослідження
Бродецького Олександра Євгеновича
«Антропологічно-ціннісні засади
гуманістичного потенціалу релігійної етики»,
подане на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
зі спеціальності 09.00.11 - релігієзнавство**

Релігія як світогляд і розмаїта палітра виявів релігійності нині, як і в усі попередні епохи, є одним з істотних елементів та чинників соціокультурного буття людини. Змінюється місце релігії в системі суспільних координацій і взаємодій, але з цього не випливає, ніби можуть існувати соціуми без релігії в принципі, адже цей світоглядний феномен та його мотивації закорінені в самих основах природи людини як особи, здатної долати власні межі й шукати повноту буття. Крім онтологічного підґрунтя, релігія має потужну ціннісну і соціальну функціональність. Оскільки релігійність засновується на вірі, а віра є сплавом раціонального й ірраціонального, то дуже важливо, аби цінності, санкціоновані тими чи іншими формами релігійності, справді сприяли соціальному конструктиву, злагоді між людьми, взаємопізнанню різних культур. Тим часом нерідко в соціумі віруючими та їхніми спільнотами реалізується негативний комунікативний потенціал, практикуються конфронтації за ознакою переконань, переслідування певних культурних явищ чи діячів з огляду на їхню невідповідність прийнятим у даній конкретній традиції уявленням, постулатам та стереотипам.

Підтримання в соціумі конструктивних чинників та виявів релігійності і запобігання деструктивним має однією зі своїх передумов уважне вивчення всіх ціннісних «плюсів» і «мінусів» релігійної етики різних традицій. Тим більше важливо це в умовах мультикультурності, коли один і той самий життєво-соціальний простір часто ділять люди, виховані в різних світоглядно-

поведінкових системах координат. А тому слушною видається теза дисертації, де констатується: «значущим є підхід до виокремлення в ресурсі релігій тих цінностей і взірців їх практичного втілення, які пропонують гуманістичну, людинотворчу життєву програму, заохочують любов, готовність до порозуміння, пріоритет творчої та діалогічної самореалізації в житті над омасовленням і стандартизацією, синтез шанування національної чи культурної ідентичності з глобальною свідомістю культурної єдності людства» (с. 5). Дисертант розгортає думку, що такі цінності притаманні світоглядів багатьох релігій, але часто вони ніби «приховані» від конкретних вірян і затьмарені імпульсами нетолерантності та войовничості до інших традицій. Тому актуальними є зусилля філософії й релігієзнавства не просто щодо виявлення загальнолюдського гуманістичного ядра в різних релігіях і конфесіях, а й щодо обґрунтування ідейних та соціальних передумов їхньої практичної дієвості. Усе це визначає важливість дослідження гуманістичного потенціалу релігійної етики в аспекті комплексного порівняльного вивчення різних релігійних традицій. Тож обґрунтованість актуальності теми дисертації і її релевантність теоретичним параметрам рівня докторської кваліфікації є несумнівними. Коректно сформульовані мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження.

Слід відзначити логічну, концептуально вивірену структурованість дисертаційної роботи. У першому розділі піддано теоретичному осмисленню сам феномен етичного в релігіях, здійснено класифікацію ціннісних блоків у релігіях залежно від типів світоглядно-поведінкової мотивації, а саме: 1) сотеріологічно-догматичні, 2) спільното-інтегративні та 3) власне моральні цінності. Ці ціннісні блоки розглянуто в системі їхніх взаємозв'язків та кореляцій. Не заперечуючи іманентність й органічність для релігії кожного із цих ціннісних блоків, дисертант все ж не без підстав наголошує, що кристалізація загальнолюдського змісту саме морального блоку цінностей дозволяє віднаходити пункти солідарності й порозуміння між віруючими альтернативних одна щодо одної традицій. Тим часом наголос на ексклюзивності пріоритету інших двох названих ціннісних підсистем у відриві від власне моральних може ставати чинником дезінтеграції

спільнот і особистостей на ґрунті відмінності релігійних переконань чи спільнотного облаштування (див. с. 39).

Другий і третій розділи дисертації містять дослідження антропологічно-ціннісних векторів цілої низки релігійних традицій – як орієнталістських, так й авраамічних. Заслуговує на увагу те, що автор розглядає етико-ціннісний ресурс кожної релігії з діалектичним підходом, бачить у кожній з традицій як конструктивне, так і імпліцитно руйнівне, та екстраполює ці альтернативи на вибір сучасної людини, яка часто перебуває на світоглядному роздоріжжі і потребує належної «навігації» у ставлення до тих чи інших світоглядних ідей, що вільно функціонують у сучасному інформаційному просторі. Думка автора схиляє до того, що дуже важливою є не суто релігійна, а також і філософсько-рефлексивна платформа розуміння ціннісних векторів, закладених у різних релігійних традиціях. Адже, як не без підстав наголошується при характеристиці одного з пунктів новизни дослідження, «концепт «етика релігій» усвідомлюється не лише як система догматизованих і канонізованих поведінкових норм та заборон, а як широкий аксіо-соціальний, аксіо-комунікативний простір, що задає способи самоусвідомлення особистостей і спільнот у форматах авторитарного чи гуманістичного соціального діяння і культуротворчості. Цей простір мотивується не тільки догматичними постулатами сповідуваної релігійної традиції, а й не менше – матрицями практичних комунікативних прикладів формування взаємин у конкретній релігійній спільноті як своєрідному осередкові інтенсивного ціннісного обміну» (с. 13-14).

Четвертий розділ, відповідно, присвячений потенціалові філософської етики й антропології, по-перше, в адекватному пізнанні етичного ресурсу в релігіях, по-друге, в запобіганню реалізації деструктивних можливостей релігійної етики і, по-третє, в реалізації синергії філософських і релігійних засад етики задля толерантизації міжконфесійних і міжсвітоглядних стосунків у сучасному соціумі. Слушно наголошено, що «досвід аксіологічного мислення філософів, спрямований на релігійний ціннісний світ, крім академічної функціональності, може бути також цінним у моделюванні роботи релігійних лідерів у громадах з метою популяризації

міжконфесійного діалогу та пізнання етичного ядра віри. Відповідно, узагальнення інтелектуально-аксіологічних зусиль філософів-гуманістів і їхніх практичних проєктів щодо оптимізації контекстів функціонування релігійної моральності можуть стати чинником розбудови дієвої парадигми гуманізації релігійності та ціннісної синергії релігійних традицій заради майбутнього людини і культури... Філософські ідеї щодо релігійної аксіології й етики, за умови їх методично вдалого висвітлення в релігійно-етичній освіті різних рівнів, також можуть ставати платформою формування у вірян більш осмисленої й самостійної позиції відповідального практичного реагування на різноманітні соціальні виклики глобального та прикладного характеру» (с. 310).

А тому дисертант обґрунтовує доцільність інтенсивнішої імплементації філософських елементів в релігійну освіту – не на шкоду конфесійній чи догматичній ідентичності, а лише для глибшого самоусвідомлення віруючими морального ядра власної віри і його діяльнісних можливостей. Вважаємо цю ідею особливо важливою з огляду на потребу істотної трансформації характеру богословської науки й освіти в сучасній Україні, необхідність її методологічного самопереосмислення в умовах набуття нею академічного статусу, визнаного державою. Цікаво й те, що авторові вдається накреслити пункти гуманістичної синергії також і між ідеями альтернативних одна щодо іншої філософських традицій, наприклад, між дискурсом ренесансного гуманізму і Реформації, релігійного і атеїстичного екзистенціалізму, концепціями позитивістів і «філософів життя». Автор не закриває очі на суттєві ідейні відмінності між антропологічними візіями цих дискурсів, але попри це експлікує людинотворче і культуротворче начало, яке мотивує кожен із цих дискурсів, і на цій основі висвітлює значущість такого плюралізму в умовах різності світоглядних платформ сучасного соціуму, але водночас необхідності віднаходити в ньому ціннісні опори для солідаризації таких неоднакових індивідів і спільнот. Філософський дискурс щодо моральних і сакральних цінностей, будучи плюралістичним, тим не менше завжди є іманентно діалогічним. В цьому криється своєрідний ключ і для утвердження діалогічності у міжкультурному й міжконфесійному спілкуванні також. І філософія як самосвідомість культури

надаватиме щодо цього певні важливі смислові й комунікативні взірці, якщо її дух популяризуватиметься в системі виховання і освіти, зокрема, й у релігійному просторі. Звісно, автор не претендує на якусь нав'язливу філософізацію релігійного ідейного середовища. Це було б не науковою інтенцією, а ідеологічною претензією. В дисертації ідеться лише про обґрунтування конструктивної ролі елемента філософської рефлексивності, здорової самокритичності та діалогічності в практиках інтерпретації релігійними ідеологами можливостей ціннісної комунікації носіїв неоднакових світоглядних переконань.

П'ятий розділ особливо цінний, оскільки узагальнює ставлення цілого ряду релігій світу до актуальних проблем прикладної етики сьогодення. А також тут інтерпретується роль етичної відповідальності релігійних спільнот і їхніх лідерів в сучасній Україні. Важливо те, що ці аспекти висвітлюються з позицій неупередженості, незаангажованості, а водночас переглядаються деякі стереотипи, зокрема, стандартизоване розуміння позаполітичного характеру буття релігії в соціумі. «Позаполітичний характер функціонування релігійних організацій не означає їхньої нейтральності в умовах владної сваволі, адже обстоюючи свої права та справедливість, громадяни (зокрема, й віруючі) здійснюють не лише і не стільки політико-правове самовизначення, а передусім аксіологічне – на користь таких фундаментальних онтологічних горизонтів людського буття, як свобода і благо. Тож активну позицію релігійних лідерів в ідейній обороні громадянських прав і свобод некоректно тлумачити як прагматичну політичну заангажованість, адже така позиція принципово узгоджується із моральним духом гуманістичної релігійності» (с. 353). З іншого боку, як підкреслює дисертант, «і вибіркове використання деякими релігійними спільнотами та їхніми лідерами гасел «політичної нейтральності» задля маніпулятивного вуалювання своєї індиферентності до базових громадянських чи культурних цінностей повинне отримувати чітку й об'єктивну моральну оцінку як з боку експертного середовища, так і з боку структур соціуму (с. 360).

Як бачимо, дослідження, попри свою теоретичність та академічність, водночас має виходи на аспекти соціальної значущості та наділене соціально-експертним потенціалом.

Варто відзначити доволі високу методологічну культуру дисертаційної розвідки, що й повинне бути ознакою досліджень докторського рівня. Авторіві вдалося гармонійно синтезувати евристичні можливості діалектичної, феноменологічної, синергетичної та герменевтичної методологічних ліній. Разом з тим накреслюється і власна методологічна підвалина цього дослідження – принцип гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей. Важливо, що дисертант обґрунтовує цей принцип в його когнітивно-аксіологічних і міжкультурно-комунікативних параметрах, а не в ідеологічних вимірах претензій на нівелювання віросповідної ідентичності тих чи інших конфесій.

Усе це справді забезпечує дисертаційному дослідженню наявність об'єктивної наукової новизни, вона виявляється не тільки в обґрунтуванні методологічного принципу гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей, а в демонстрації його можливостей у пізнанні ціннісного ресурсу різних релігій та можливостей конвергенції філософської і релігійної етики. Розвідка за рахунок цього має експертні можливості сприяти оптимізації релігійної, релігієзнавчої, богословської освіти вищої та середньої ланок. Також вона може сприяти підвищенню якості методик висвітлення релігієзнавчо-культурологічної інформації в популярних виданнях, ЗМІ, заходах масової просвіти тощо. Адже нерідко поки що така інформація подається у просторі масової культури доволі хаотично і зі значними змістовими спотвореннями, тому зростання питомої ваги українських наукових досліджень в цій сфері сприятиме зміні наявного «статус кво» та підвищенню релігієзнавчої грамотності в медіа-просторі.

О.Є.Бродецький комплексно висвітлив основний зміст дослідження в одноосібній монографії та цілій низці фахових статей у вітчизняних та закордонних наукових виданнях філософського профілю. Кількість і географія публікацій є достатніми та узгоджуються з чинними в Україні офіційними вимогами до висвітлення результатів докторських дисертаційних досліджень. А

саме: дисертантом опубліковано 26 фахових статей за різними аспектами теми дисертації (2 з них – у співавторстві, з часткою 80% авторства О.Є. Бродецького в кожній), 7 із зазначених статей видано в закордонних фахових журналах та 1 – в українському, що індексується в наукометричних базах даних). Апробовано результати дослідження і в достатній кількості матеріалів різноманітних релігієзнавчих та філософських наукових конференцій.

Автореферат, на наш погляд, дає доволі адекватне уявлення про зміст та ключові концептуальні акценти здійсненого дослідження.

Водночас у числі рекомендацій відзначимо таке.

1. Розуміючи, що метою дослідження не було охоплення всіх релігійних традицій, все ж, на нашу думку, варто було принаймні пунктирно витлумачити специфіку моральної аксіології, наприклад, також і таких релігій, як даосизм, синтоїзм, сикхізм, бахаїзм тощо. А втім, розроблена в дисертації методологія, поза сумнівом, дозволить чи то авторові, чи то іншим дослідникам у своїх подальших розвідках приділити більш предметну увагу й етиці названих традицій.

2. При висвітленні у підрозділі 5.1 ціннісних орієнтацій ставлення до екологічної проблематики в релігіях варто було б навести зріз участі сучасних українських релігійних організацій в конкретних екологічних ініціативах і порівняти інтенсивність такої їх участі та її практичний ефект. Для цього, можливо, варто було б провести додаткове соціологічне опитування вірян різних конфесій на предмет активізованості в діяльності їхніх громад практичних екологічних ініціатив.

3. Хоч автор у ряді місць тексту (наприклад, с. 81-82 та ін.) пунктирно накреслює бачення шляхів оптимізації виховного й культуро-пізнавального потенціалу релігієзнавчої освіти та гуманізації і толерантизації релігійної освіти в сучасній Україні, можливо, варто було б ці методолого-методичні рекомендації викласти окремим цілісним блоком, давши при цьому зріз як конструктивних тенденцій, так і гальмівних явищ у цій сфері сучасних українських гуманітарних реалій. А втім, це справді тема окремого цілісного дослідження, для якого

Владименко Л.В. завідувач:
гол. спец. упр. персоналу Жуков О.М. Токан